

olduğu iddiasını hastahanedeki çalışan çeşitli seviyedeki sağlık personelinin bakış açısıyla da ele alan Koenig, eldeki bulgu ve gözlemlerin bunu destekleyici nitelikte olduğunu söylemektedir. Fakat bunu söylerken dinin tek başına iyileştirici etkisinin olduğunu değil, hastalığın iyileşmesinde kolaylaştırıcı niteliğinin ve etkisinin bulunduğunu vurgulamaktadır.

Kitap, dil olarak ele alındığında, oldukça anlaşılır bir İngilizceye ve fazla sözlük karıştırmaya gerek bırakmayan akıcı bir anlatıma sahip. Koenig'in bu kitabı, dinin sağlığımız açısından önemli faydalarının olduğunu vurgulayan, hatta okuyucuda "İddialarını kanıtlamak için biraz taraf tutuyor" gibi bir izlenim uyandırsa da, kullanılan veriler ve kaynaklar açısından oldukça güçlü görünmektedir. Ayrıca Koenig'in biyografisi, onun bu kanıyı destekler nitelikte bir araştırmacı olduğunu göstermektedir.

Aydoğan An

Religion and the Order of Nature

Seyyed Hossein Nasr

Oxford: Oxford University Press, 1996. 310 sayfa.

Bu yüzyılın yetiştirdiği Müslüman düşünürlerden biri olarak kabul edilen Seyyid Hüseyin Nasr'ın bu eseri, 1994'te benim de takip etme fırsatı bulduğum Birmingham Üniversitesi'nde verdiği Cadbury Lectures'in yayına hazırlanmış halidir. Nasr'ın *Ideals and Realities of Islam* (1966) ile başlayan, *Knowledge and the Sacred*'da (1981) zirveye ulaşan düşünce tekâmülû göz önüne alındığında, bu çalışma yeni bir hamleden ziyade, var olanın yeniden ve daha detaylı ifadesi olarak görülmelidir. Aslında Nasr bu eserinde, *Knowledge and the Sacred*'da sunduğu felsefi orijinalliği aşamamış, daha ziyade *Man and Nature*'da (1968) ortaya koyduğu fikirlerine geniş bir şerh yazmakla yetinmiştir.

Çalışma daha çok çevre problemini merkeze alarak Geleneksel Ekol'ün, "Modernite bir sapmadır" temel tezini işlemektedir. Bu çerçevede her bir bölümün ya çevre meselesinin sebeplerini ya da çözümlerini ele alacak şekilde plânlandığı görülmektedir. Meselâ, "Üçüncü Bölüm"de ele alınan felsefe ve felsefenin kötülükleri; "Dördüncü Bölüm"de işlenen geleneksel bilim, bilimsel devrimler ve sonrası; "Beşinci Bölüm"de ifade edilen Batı'da hümanizmin trajik sonuçları, hep çevre problemine sebep olan zihniyetin fikrî temellerini tahlil etmeye yöneliktir. Öte yandan, "Birinci Bölüm"de Geleneksel Ekol'ün din anlayışı, "İkinci Bölüm"de dinlere göre tabiattaki düzen fikri, "Altıncı Bölüm"de

tabiatın yeniden keşfi, “Yedinci Bölüm”de dinler açısından bedenın hikmeti ve “Sekizinci Bölüm”de tabiatın yeniden kutsallaştırılması konuları, çevre meselesine çözüm sağlayacak zihniyetin oluşturulması fikri bağlamında ele alınmaktadır. Kitabın bir başka ilginç noktası ise, “sebeb” ve “çözüm” bölümlerinin farklı şekilde yapılandırılmış olmasıdır. Çevre meselesinin sebeplerinin ele alındığı bölümlerde Grek felsefesinden, Rönesans ve modern felsefeye kadar kronolojik-tarihsel bir süreç takip edilerek modern Batılı insanın insan, din ve tabiat anlayışının oluşmasında etkin rol oynayan felsefi düşünce tenkit edilmiştir. Yine bugünkü çevre felâketlerinin müsebbibi olan bilimsel devrimler tahlil edilirken de Rönesans’ın bilim anlayışından Kuantum fiziğine kadar kronolojik bir yol takip edilerek incelenmiştir. “Çözüm” bölümlerinde kronolojik dikey bir çizgi değil, yatay bir çizgi takip edilerek farklı dinî geleneklerin konuyla ilgili görüşlerine müracaat edilmiştir. Meselâ çevre felaketlerine bir çözüm olarak, geleneksel tabiat anlayışını yeniden kazanmanın öneminin ele alındığı “Din ve Tabiat Düzeni” başlığı altındaki “İkinci Bölüm”de, Amerikan yerlilerinin gelenekleri, Şamanizm, Afrika dinleri, Mısır dini, Konfüçyanizm, Taoizm, Hinduizm, Budizm ve Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm’ın konuyla ilgili görüşleri takdim edilmiştir. Aslında müellif “sebepler” bölümlerinde tarihsel-kronolojik bir metot takip etmekle, çevre probleminin modern Batı düşüncesinden kaynaklandığını, “çözümler” bölümlerinde dinlerarası karşılaştırmalı bir yol takip etmekle de problemin çözümünün geleneksel dinlerin yeniden keşfiyle mümkün olacağını söylemiş olmaktadır.

Nasr’ın bu çalışmasının hem orijinalliği hem de en önemli eksikliği bizce uyguladığı bu metottan kaynaklanır. O, gerek çevre probleminin sebeplerini Grek felsefesinden günümüze felsefi süreç içinde ifade etmeye çalışırken gerekse çevre probleminin çözümlerini Şamanizm’den İslâm’a dinî geleneklerin fikir dünyasında ararken geniş bir felsefi ve dinî alanı ihata etme mecburiyetinde kalmıştır. Bu durum esere bir taraftan orijinallik katarken, diğer taraftan Nasr’ın kendi düşüncesini ifadeye daha az alan bırakması sebebiyle, eserin en önemli zaafını oluşturmuştur. Dolayısıyla bu geniş sahayı ihata edebilmek için Nasr’ın başkalarının çalışmalarına dayanmak zorunda kalmış olması, orijinal bir düşünürü sıradan bir araştırmacı konumuna düşürmektedir. Öyle ki, Nasr’ı iyi tanımayan bir okuyucu, aynı materyalleri kullanarak bir başkasının da bu kitabı yazabileceği zehabına kapılabilir.

Bu genel değerlendirmelerden sonra, eserle ilgili daha özel hususlara şu şekilde işaret edilebilir. Bizce bu çalışma, geleneksel dinî mirasın yazılı ve sözlü her türlü formundaki ifadesinin çevre problemi gibi çağdaş bir problemin

çözümünde ne kadar önemli ve gerekli olduğunu başarılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Eser bu teziyle literatürdeki yerini alacaktır. Müellif bu eserinde ortaya koyduğu güçlü ve yerinde bir modernite ve modern bilim tenkidiyle de öne çıkmaktadır. Ona göre Descartes'la birlikte oluşan zihniyet değişiminin, tabiatı yaşayan bir varlık olmaktan çıkararak cansız bir kemiyet haline dönüştürmesi, tabiatın sorumsuzca kullanılmasına ve dolayısıyla çevre problemlerine sebep olmuştur. Bu zihniyet değişiminin evrim teorisiyle olan alâkası üzerinde duran müellif, şu soruyla bu teorinin en önemli çelişmesini ortaya koymaktadır: "Tabiatın tahribi ve bu tahribi yapan bizler evrimin neticesi isek, o halde çevre problemlerinden dert yanmanın anlamı nedir?" Bu çalışmanın ana fikri, modern zihnin tabiatı tahripde sınır tanımadığı tezidir. Bu genel tez ifade edilirken, Nasr her biri bir kitap çalışmasında ele alınacak birçok küçük teze de işaret etmektedir. Meselâ Nasr, Batı'da hümanizmin trajik neticelerini ifade ederken, aslında modern hümanizmanın Avrupalı olmayanları insanlığa dahil etmediğinin altını çizer. Diğer taraftan o, bir fikrî süreci kendine has bakış açısından tasvir ederken, aynı zamanda bir eleştiri de sunar. Yine büyük filozofların fikirlerini ifade ederken tercihleri ve değer yargılarıyla aynı zamanda bir felsefe eleştirisi yapar. Eserin bir başka önemli hususiyeti çok özel, itinayla tercih edilmiş ve aynı zamanda geniş bir literatüre dayanmış olmasıdır. Nasr'ın kullandığı eserleri Geleneksel Ekol'ün perspektifinden hareketle tercih etmesi, onlara özel bir anlam yüklemektedir. Bu eserler ya Geleneksel Ekol'de önemli yeri olan, ya da yazarı Geleneksel Ekol'e mensup olmadığı halde, bu okulun genel tezini dolaylı olarak destekleyen eserlerdir. Diğer taraftan son notlarda konuyla ilgili önemli çalışmaları da bulmak mümkündür. Eğer Nasr, Frithjof Schuon'un *Treasures of Buddhism* veya René Guenon'un *The Fundamental Symbols of Sacred Science* isimli eserlerine referansta bulunuyorsa, bu yazarların eserlerin Geleneksel Ekol'deki konumlarına binaendir. Şayet Nasr Wolfgang Smith'in *Cosmos & Transcendence* isimli eserini zikrediyorsa Darwin'in evrim teorisine önemli bir eleştiri sunduğu ve dolayısıyla Geleneksel Ekol'ü, dolaylı da olsa, desteklediği içindir. Yine Nasr, Rosemary R. Ruether'in *Gaia & God: An Ecofeminist Theology of Earth Healing* isimli eserine atıfta bulunuyorsa bu, eko-feminizm konusunda önemli bir yeri olduğu içindir. Referans eserlerinin itinâ ile seçilmesi âdeta kitabın "Son Not"larını metinden daha önemli hale getirmektedir.

Diğer taraftan bu eser, Nasr'ın Geleneksel Ekol'e mensubiyetinden kaynaklanan bir kısım mahzurları da içermektedir. Meselâ Nasr, modernite karşısında geleneği savunurken, Şamanizm'den İslâm'a kadar geleneksel dinler

arasında bir değer tercihinde bulunmaktan kaçınılmaktadır. Dolayısıyla Nasr'a göre, modernitenin ortaya çıkardığı problemlere çözüm önerilerinde geleneksel dinler, meselâ İslâm ile Hinduizm arasında mahiyet farkı değil, derece farkı vardır. Bu tutum, bizce elbette İslâm'ın diğer dinlerin doktrinlerini iptal ve tashih eden son din olması olgusuyla çelişmektedir. Nasr'ın Geleneksel Ekol'e bağlılığı bazen, "İlkel dinlerin tabiat anlayışı, bilimin tabiat anlayışından daha doğrudur" gibi tuhaf neticelere de götürmektedir. Halbuki dinlerin tabiat anlayışı çoğu zaman birbiriyle çelişkili ve buna karşın bilimin tabiat anlayışında ise bir tutarlılık ve uyum söz konusudur. Bu önemli eseri Türkçe'ye tercüme ederek Nasr'ın fikirlerinin genel Türk okuyucusuna aktarılmasına katkıda bulunan Latif Boyacı ve İnsan Yayınları'nı kutluyorum.

Adnan Aslan

Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri

ed. Mircea Eliade ve Joseph M. Kitagawa
çev. Mehmet Aydın, Mehmet Şahin, Mehmet Soyhun
Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2003. 188 sayfa.

Türk aydınlarının, Batı'da Max Müller'le beraber müstakil bir bilim dalı olarak ortaya çıkan dinler tarihi ile olan tanışıklığını XIX. yüzyılın sonuna kadar geri götürmek mümkündür. Yani Batı'da ortaya çıkışıyla, Osmanlı düşünce dünyasına girişi arasında fazla bir zaman geçmemiştir. Bu dönem aydınlarının iyi derecede Fransızca bilmeleri ve Batı'yı takipte hassas olmaları, söz konusu bilim dalında yapılan çalışmalarını çok yakından izlemelerini mümkün kılmıştır. Chantepie de Saussaye'nin *Dinler Tarihi El Kitabı* (Fransızca çev. 1907) adlı çalışmasının Ahmet Mithat tarafından kaynak olarak kullanılması, bunun güzel bir örneğini oluşturur. Ancak ilgili alanla bu kadar erken tanışıklığa rağmen, metodolojik meseleleri ele alan ve önce "tarih-i edyân", sonraları "dinler tarihi" adıyla yazılan eserlerin giriş kısımlarında konuyla alakalı, kısa bilgiler dışında, müstakil çalışmalar -tam olarak- bu konuya ayrılmamıştır. Bununla birlikte Mahmud Esad'ın *Tarih-i edyan-medhal* adlı kitabı, dinler tarihine giriş anlamında nispeten geniş bilgi içermekte ve muhtemelen bu konuyla alakalı bir istisna teşkil etmektedir. Bu alandaki telif eserlerin azlığı, hatta yokluğu, merhum Günay Tümer'in kaleme aldığı ve

¹ *Dinler Tarihi Metodolojisine Dair Bazı Meseleler*, fotokopi nüsha.